

La societat del coneixement

Encarna Herrera Martínez
Núria Rodríguez-Àvila

PID_00203291

Els textos i imatges publicats en aquesta obra estan subjectes –llevat que s'indiqui el contrari– a una llicència de Reconeixement-NoComercial-SenseObraDerivada (BY-NC-ND) v.3.0 Espanya de Creative Commons. Podeu copiar-los, distribuir-los i transmetre'ls públicament sempre que en citeu l'autor i la font (FUOC. Fundació per a la Universitat Oberta de Catalunya), no en feu un ús comercial i no en feu obra derivada. La llicència completa es pot consultar a <http://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/3.0/es/legalcode.ca>

Índex

Introducció.....	5
Objectius.....	6
1. Concepte de <i>societat del coneixement</i>.....	7
2. Característiques de la societat del coneixement.....	9
3. Canvis tecnològics recents i l'impacte que tenen en les societats postindustrials.....	12
Resum.....	16
Bibliografia.....	17

Introducció

En aquest mòdul ens acostarem al concepte de *societat del coneixement* per analitzar les particularitats i els elements que conformen les societats avançades, i també els processos de globalització, i acabarem amb una aproximació a les transformacions tecnològiques clau que s'han produït recentment i que han impactat en les societats postindustrials.

Durant la primera dècada del segle XXI, Espanya i els països occidentals han vist que la implantació de les noves tecnologies i el procés de globalització s'han convertit en un factor clau de canvi. Aquests processos han fet que les principals institucions socials hagin experimentat canvis considerables en les estructures. En els mòduls següents veurem els principals canvis socials que hi ha hagut en l'estructura social, les famílies, l'educació, el treball i les formes d'estratificació social.

Objectius

1. Reflexionar sobre el concepte de *societat del coneixement* i el de *societat de la informació*.
2. Analitzar l'impacte recent de les noves tecnologies de la informació i la comunicació en la societat del coneixement.

1. Concepte de *societat del coneixement*

Aquest concepte sorgeix per a referir-se a les societats en què l'aplicació de les tecnologies de la informació i la comunicació (TIC) és intensiva i fonamental en els processos de producció de béns i serveis, i també en la vida quotidiana de les persones. Alhora, per a referir-se a aquest tipus de societat, s'ha fet servir la denominació *societat de la informació* (Castells). Alguns autors consideren que aquests dos conceptes són sinònims, i d'altres que la societat del coneixement és una fase posterior a la societat de la informació.

En el nostre cas no considerem que la societat del coneixement sigui una espècie d'estadi superior de la societat de la informació, sinó que es tracta de conceptes sinònims o similars, encara que sembla que s'ha imposat l'ús del terme *societat del coneixement* sobre *societat de la informació*.

L'aplicació de les noves tecnologies de la informació i la comunicació ha estat valorada com una vertadera revolució tecnològica per una sèrie d'autors, entre els quals hi ha Manuel Castells. En *La sociedad red* analitza les interrelacions que es generen en l'àmbit de la producció i de la circulació de béns i d'informació i les conseqüències que té en el funcionament de la societat. El que sembla que s'ha imposat és un nou tipus d'organització social en xarxes, que estableix vincles entre nodes diversos.

En la societat del coneixement s'estaria imposant la gestió de coneixement mitjançant les TIC en els àmbits de la producció, la formació i l'aprenentatge. Un aspecte molt important i central d'aquesta societat són les xarxes socials i la creació de coneixement dels grups socials per mitjà de les TIC, i també les habilitats i capacitats dels treballadors. Al llarg de la primera dècada del segle XXI, les TIC s'han fet un espai molt important en la societat i són un dels elements més rellevants de transformació de les estructures en els àmbits econòmic, laboral, social, educatiu, cultural, polític i de relacions socials.

“El concepto pluralista de sociedades del conocimiento va más allá de la sociedad de la información ya que apunta a transformaciones sociales, culturales y económicas en apoyo al desarrollo sostenible. Los pilares de las sociedades del conocimiento son el acceso a la información para todos, la libertad de expresión y la diversidad lingüística”.

G. Cyranek (2005). “Hacia las sociedades del conocimiento”. Unesco.

Internet ha fet que les relacions socials entre els individus es transformin, es produeixin per vies diferents de les tradicionals. Un fet rellevant és que la globalització ha arribat acompanyada d'un gran creixement de les tecnologies, que amb el pas dels anys han estat accessibles a gairebé tota la població, i

Referència bibliogràfica

M. Castells (1997). *La era de la informació*. Vol. 1: *La sociedad red*. Madrid: Alianza Editorial.

han facilitat la mobilitat a escala mundial de les persones, les comunicacions, l'accés a qualsevol tipus d'informació d'una manera gairebé simultània i també les relacions personals.

“Se trata de un concepto que aparentemente resume las transformaciones sociales que se están produciendo en la sociedad moderna y sirve para el análisis de estas transformaciones. Al mismo tiempo, ofrece una visión del futuro para guiar normativamente las acciones políticas”.

K. Krüger (2006). “El concepto de *sociedad del conocimiento*”. *Revista Bibliográfica de Geografía y Ciencias Sociales* (vol. 11, núm. 683). Barcelona: Universitat de Barcelona.

Les tecnologies de la comunicació afavoreixen en certs aspectes les relacions socials i la creació de noves xarxes, permeten un intercanvi de missatges en qualsevol moment i gairebé de manera immediata. No obstant això, poden comportar que, de vegades, les relacions personals es converteixin en “impersonals”, es despersonalitzin en certa dosi, ja que no es produeix o no arriben acompanyades en molts casos de l'anomenada *interacció cara a cara*, és a dir, la “presencialitat”, i també poden dificultar la influència del control social informal.

Les relacions personals han canviat. La tecnologia ens permet estar connectats amb tothom en qualsevol moment, la qual cosa no ha pas de ser per força negativa, sempre que es faci un ús adequat d'aquestes tecnologies en les relacions amb l'entorn social.

2. Característiques de la societat del coneixement

La sociologia ha vist o catalogat la societat de manera diferent, assignant-li determinades etiquetes o adjectius qualificatius (societats avançades, industrials, postindustrials, de la informació, del coneixement, etc.). Més enllà de les etiquetes, les nostres societats es caracteritzen pel canvi social accelerat, en comparació de temps precedents. Tant si s'accepta el paradigma de la societat del coneixement com si no s'accepta, és evident que les TIC influeixen en les nostres societats i és molt rellevant estudiar i analitzar aquesta influència en els diversos àmbits de la societat, i encara que no s'ha de caure en el determinisme tecnològic (considerar que la tecnologia és el factor desencadenant exclusiu del canvi social), no es pot negar que hi ha una interacció entre cada societat i la seva tecnologia.

Quan Castells es proposa analitzar la complexitat de la nova economia, societat i cultura en formació a partir de la revolució de la tecnologia de la informació, per la capacitat de penetració que té en els diversos àmbits de l'activitat humana, aclareix que aquesta elecció:

“No implica que las nuevas formas y procesos sociales surjan como consecuencia del cambio tecnológico. Por supuesto, la tecnología no determina la sociedad. Tampoco la sociedad dicta el curso del cambio tecnológico [...]. La tecnología no determina la sociedad: la plasma. Pero tampoco la sociedad determina la innovación tecnológica: la utiliza. [...] La tecnología es sociedad y ésta no puede ser comprendida o representada sin sus herramientas técnicas”.

M. Castells (1997). *La era de la información*. Vol. 1: *La sociedad red* (pàg. 31). Madrid: Alianza Editorial.

La nova estructura social de les societats marcades per la implantació de les tecnologies de la informació i la comunicació es caracteritza pel fet de ser molt canviant, d'estar en canvi contínuament. Tenim davant nostre una de les revolucions tecnològiques més importants de la història, de les més transcendents, que se centra en les tecnologies de la informació i la comunicació i afecta el conjunt de l'activitat humana. És a dir que:

“Todo lo que hagamos, la organización social y personal, es información y comunicación. Esta enorme transformación modifica absolutamente todo lo que hagamos, desde las formas en que consumimos, vivimos, morimos, amamos”.

Castells (2000, 1r. semestre). “Globalización, sociedad y política en la era de la información”. *Bitácora* (núm. 4, pàg. 43).

En la seva anàlisi sobre la globalització i la societat del coneixement, Castells es concentra en la transformació social a què hem assistit en les últimes dècades, i considera com a punt de partida per al canvi social les noves tecnologies de la informació i la comunicació. Fa reflexionar sobre el drama dels desfavorits; és a dir, els agents socials amb menys recursos, que no tenen res a aportar a la societat xarxa perquè en queden desconnectats en l'espai dels fluxos. Respecte

als estats, afirma que no es buiden solament de contingut identitari sinó també de poder, de manera que es troben en una sobirania compartida amb altres agents socials. El sistema polític es buidaria de poder i l'amenaça arribaria de les elits que hi tenen un accés privilegiat.

Segons Beck, es produeix un canvi de cicle, la **segona modernitat**, perquè s'han transformat les institucions bàsiques de la modernitat sense que hi hagi hagut una ruptura dels seus principis bàsics:

- S'està creant un nou tipus de capitalisme d'ordre global, de societat i vida personal governats per la incertesa.
- Sota la influència de la globalització, les institucions de la societat industrial, com l'estat del benestar i les relacions industrials dominades pel diàleg entre patronal i sindicats, han canviat.
- En l'àmbit familiar, es produeix una pèrdua de la importància del model familiar convencional i un canvi del paper social de la dona.
- Les classes socials es dissolen i són substituïdes per una pluralitat d'estils de vida.
  - A escala macrosocial, es dóna una transició a la segona modernitat.
  - A escala microsocia, es produeix una segona individualització: la tendència a la individualització s'ha universalitzat i radicalitzat.

Ulrich Beck

Aquest sociòleg ha rebut moltes crítiques per la falta de proves empíriques en les seves rotundes afirmacions i se li atribueixen moltes contradiccions entre les seves diverses obres. A més, hi ha evidències empíriques de l'existència de les classes socials, com veurem en el mòdul "L'estructura social de la societat del coneixement".

Un altre autor que ha abordat la globalització i la societat del coneixement és Zygmunt Bauman, que es planteja la **modernitat líquida** per referir-se al procés pel qual l'individu ha de passar per integrar-se en una societat cada vegada més global, amb una identitat voluble i mal-leable, no fixa. El més característic de la teoria de Bauman és la liquiditat, la condició d'instabilitat oposada a la solidesa de la modernitat. L'anàlisi posa èmfasi en la qüestió de la mobilitat i la capacitat de desplaçar-se dels subjectes. Per a analitzar la seva teoria fa servir la metàfora del turista i del vagabund. Bauman, com Beck, considera que el concepte de *classes socials* ja no serveix per a definir una realitat, perquè aquestes classes socials són inexistent o queden diluïdes, i també ha rebut crítiques per les seves concepcions.

Referències bibliogràfiques

- U. Beck (1998). *¿Qué es la globalización?* Barcelona: Paidós.
- U. Beck (1998). *Hacia una nueva modernidad*. Barcelona: Paidós.

Nota

En aquesta segona individualització es dóna una dissolució de totes les barreres socials i un gir cap a un estil de vida reflexiu: la cerca de la identitat és una feina laboriosa, ja que s'ha de triar entre una pluralitat d'ofertes culturals i mitjans socials.

Referència bibliogràfica

- Z. Bauman (2007). *Tiempos líquidos*. Barcelona: Tusquets.

Una autora reconeguda en el tema de la globalització és Saskia Sassen, que ens parla del poder de les grans ciutats en el procés de globalització i creació de la societat del coneixement. Les grans urbs del món són el territori on hi ha múltiples processos de globalització que adquireixen un caràcter concret i localitzat. Les grans ciutats també concentren una proporció cada vegada més gran de grups demogràfics en situació de desavantatge (com els immigrants a Europa i als Estats Units, els afroamericans i els hispans als Estats Units, les masses d'habitants de les viles i dels barris pobres en les megalòpolis del Sud global); es pot postular que aquestes ciutats s'han convertit en un territori estratègic per a tot un espectre de conflictes i contradiccions. Les ciutats com un dels espais on es materialitzen les contradiccions de la globalització econòmica i la concentració desproporcionada de poder empresarial i com el terreny clau per a la sobrevaloració de l'economia corporativa i la concentració desproporcionada d'habitants en situació de desavantatge i per a la subvaloració d'aquests habitants.

Aquesta presència conjunta es dona en un context en què:

- La transnacionalització de l'economia ha crescut i ha convertit les ciutats en espais cada vegada més estratègics per al capital global.
- Els habitants marginats van guanyant presència política i fan sentir les seves demandes a la ciutat.

La distància creixent entre aquests dos actors destaca encara més la seva presència conjunta a les ciutats globals. L'espai conformat per la xarxa mundial de ciutats globals, amb el seu nou potencial polític i econòmic, és potser un dels espais més estratègics per a la formació de nous tipus d'identitats i comunitats, fins i tot transnacionals.

Referència bibliogràfica

S. Sassen (2007). "Una sociologia de la globalización". *Análisis Político* (núm. 61). *Dossier: poder y sociedad global*.

3. Canvis tecnològics recents i l'impacte que tenen en les societats postindustrials

Primer reflexionarem sobre què són les TIC i després analitzarem quins són els canvis tecnològics produïts recentment i l'impacte que han tingut en les societats avançades.

Anomenem *TIC* (tecnologies de la informació i el coneixement) el conjunt de noves tecnologies que basen el funcionament en un procés de digitalització, és a dir, en la representació codificada d'un senyal físic mitjançant codis binaris (0 i 1). Aquest procés de digitalització converteix qualsevol informació de naturalesa no digital (àudio, vídeo, fotografia, gràfic) en informació digital que es pot manejar amb un ordinador.

Referència bibliogràfica

R. Macau (2004). "La base tecnològica de la sociedad del conocimiento". A: I. Tubella; J. Vilaseca (coord.). *Sociedad del conocimiento*. Barcelona: Fundació per a la Universitat Oberta de Catalunya.

Parlar de les TIC, per tant, comporta parlar:

- D'ordinadors amb tots els components: maquinari (processadors i memòries) i programari (programes, dissenys de sistemes d'informació).
- D'interfícies: maquinari i programari que connectin els ordinadors amb les persones que els fan servir o amb altres sistemes físics.
- De xarxes de comunicacions: permeten que es comuniquin entre si els ordinadors, i també els usuaris d'aquests ordinadors. Entre les xarxes cal destacar el paper d'Internet.

Actualment es produeix una convergència de les diverses tecnologies que manipulen informació i, per això, es pot parlar d'una **convergència tecnològica** o **convergència digital**, ja que hi ha una progressiva utilització d'un codi comú per a l'emmagatzematge i la transmissió de la informació, que és el codi digital, la qual cosa augmenta la capacitat de les grans xarxes de comunicació.

Per a Macau, la digitalització té unes conseqüències directes que afecten els mitjans de comunicació, com la televisió, la ràdio, el telèfon, l'ordinador, la càmera de fotos, la càmera de vídeo, el reproductor de música o les màquines robotitzades: avui dia tots comparteixen el mateix codi per a representar la informació, la qual cosa permet interconnectar-los per Internet i compartir la informació de què disposen. Es tracta d'una nova situació per a les empreses, les administracions i les persones que disposen d'informació accessible i que es pot processar.

Referència bibliogràfica

R. Macau (2004). "La base tecnològica de la sociedad del conocimiento". A: I. Tubella; J. Vilaseca (coord.). *Sociedad del conocimiento*. Barcelona: Fundació per a la Universitat Oberta de Catalunya.

Les TIC s'apliquen a l'activitat econòmica en un ampli conjunt de branques d'activitat productiva i afecten totes les activitats tradicionals de l'ésser humà i tots els sectors econòmics.

Entre els canvis que s'han produït recentment es pot destacar que durant la dècada dels anys noranta es va donar una vertadera explosió tecnològica, de manera que es van reforçar les tendències precedents i es van produir els fenòmens següents:

- Sorgeixen nous perfils professionals i noves empreses dedicades a aquests nous sectors de la tecnologia.
- S'accelera la digitalització de les xarxes de comunicacions.
- S'accelera el desenvolupament i la implantació de les comunicacions mòbils.
- Es duu a terme la convergència informàtica-comunicacions en els usos actuals d'Internet.
- Les TIC s'incorporen definitivament als productes de gran consum.
- Internet reforça la confluència simbiòtica TIC - indústria cultural de la informació i de l'entreteniment.
- Les organitzacions ja no solament manipulen dades, sinó que comencen a gestionar informació i coneixement utilitzant les TIC.

“Las TIC no se superponen a la organización moderna ni a las redes, sino que forman parte integrante de ambas. Las estrategias, los criterios operativos y las fórmulas organizativas se tienen que pensar, conjunta e íntegramente, con la estrategia de uso de las TIC [...]. La cadena de producción del valor propia de una organización deja de tener una representación lineal para adoptar estructura de red”.

R. Macau (2004). “La base tecnológica de la sociedad del conocimiento”. A: I. Tubella; J. Vilaseca (coord.). *Sociedad del conocimiento* (pàg. 32). Barcelona: Fundació per a la Universitat Oberta de Catalunya.

Tot seguit presentarem una tipologia funcional del paper de les TIC en les organitzacions, seguint Macau. Hem de tenir en compte que les TIC poden exercir diversos papers en una organització, alguns de manera simultània.

- **Automatització del procés administratiu i burocràtic.** No és un avantatge competitiu nou actualment. Des del punt de vista directiu, es gestiona amb criteris clàssics, respon al paradigma industrial.
- **Infraestructura necessària per a controlar la gestió.** És una funció fonamental en una organització.

- **Aporta avantatge competitiu.** Augmenta la capacitat de direcció tàctica i estratègica dels responsables de l'empresa: sense un sistema eficaç d'informació de gestió és impossible objectivar i quantificar els problemes o les alternatives a temps.
- **No pot quedar limitada només a la direcció.** L'han de fer servir com a instrument directiu i llenguatge comú tots els nodes de la xarxa.
- **Part integrant del producte, servei o cadena de producció.** Aquesta funció no és igual d'important en tots els sectors. La importància estratègica que té depèn del pes del contingut informatiu del producte, servei o cadena de producció. Tendeix a incrementar-se de manera exponencial:

“En los próximos años, se verá incrementado todavía más el peso de las TIC en las actividades operativas del sector servicios y de los servicios asociados a la producción, paralelamente al incremento de su uso social”.

R. Macau (2004). “La base tecnológica de la sociedad del conocimiento”. A: I. Tubella; J. Vilaseca (coord.). *Sociedad del conocimiento* (pág. 34).

- **Peça clau del disseny organitzatiu i de les activitats d'aquest disseny.** En el context de la societat xarxa, l'anàlisi de la cadena de producció de valor d'una organització aporta aspectes essencials per a dissenyar l'estructura i els objectius d'aquesta organització. Les organitzacions competitives adopten formes en xarxa, que no es poden construir sense un ús intensiu de les TIC.

Finalment, entre les transformacions ocasionades pels canvis tecnològics es poden considerar les següents:

- Els cicles econòmics no poden ser controlats pels respectius governs dels estats nació a partir de polítiques econòmiques monetàries i fiscals, sinó que depenen dels cicles de l'economia global.
- Les estructures sindicals veuen que la seva activitat cada vegada exerceix menys pressió en el manteniment d'unes condicions adequades en les feines i les ocupacions.
- La força de treball s'organitza clarament en termes de cor i perifèria, la qual cosa trenca l'estructura de classe tradicional.
- La desocupació estructural de llarga durada s'ha fet palpable amb el canvi tecnològic.

Referència bibliogràfica

R. Macau (2004). “La base tecnológica de la sociedad del conocimiento”. A: I. Tubella; J. Vilaseca (coord.). *Sociedad del conocimiento* (pág. 32-35). Barcelona: Fundació per a la Universitat Oberta de Catalunya.

Sobre les estructures sindicals

En aquest aspecte cal tenir en compte els incentius fiscals per a atreure inversions de capital estranger, com ha passat a Grècia. La indústria s'ha d'especialitzar i de flexibilitzar per a adaptar-se a les exigències de mercats cada vegada més canviants.

- L'individualisme creixent en la societat comporta una pluralitat d'estils de vida.

Pel que fa a entreveure un escenari de futur, com preveia Castells, el funcionament de les tecnologies de xarxa mitjançant petits instruments manuals (fent el salt qualitatiu, deixant de banda els ordinadors) tindrà grans conseqüències per a l'organització de la feina, de la informació, dels fluxos financers, de l'ensenyament i de molts més àmbits. Un altre aspecte d'aquesta revolució és la biologia, l'enginyeria genètica, amb la reprogramació dels codis d'informació de la matèria viva, que tindrà enormes conseqüències en aspectes mèdics, però també plantejarà dilemes ètics i polítics que haurem d'afrontar.

En els mòduls següents aprofundirem en els diversos aspectes de la societat del coneixement, les característiques que tenen, la influència i l'impacte de les TIC, l'estructura social, l'estructura de classes socials, l'àmbit familiar, del mercat de treball, de la formació i de les relacions laborals.

Referència bibliogràfica

M. Castells (2000, 1r. semestre). "Globalización, sociedad y política en la era de la información". *Bitácora* (núm. 4, pàg. 42-53).

Resum

Hem descrit el concepte de *societat del coneixement* i les principals característiques d'aquestes societats. La societat del coneixement es caracteritza per l'aplicació de les TIC a l'àmbit de la producció de béns i serveis i a la vida quotidiana dels ciutadans, i també s'associa als processos de globalització. Es tracta de societats amb un alt nivell de canvi social i en les quals es pot produir l'exclusió social de certs segments de població. Les TIC basen el funcionament en un procés de digitalització que converteix qualsevol informació de naturalesa no digital (àudio, vídeo, fotografia, gràfic) en informació digital que es pot manejar amb un ordinador. Es tracta d'ordinadors, interfícies i xarxes de comunicacions, entre les quals cal destacar Internet. S'apliquen a un ampli conjunt de branques d'activitat productiva, béns de consum massiu.

Bibliografia

- Albrow, M.** (1996). *The Global Age: State and Society beyond Modernity*. Cambridge: Polity Press.
- Appadurai, A.** (1990). "Disjuncture and difference in the global cultural economy". A: M. Featherstone (ed.). *Global Culture: Nationalism, Globalization and Modernity*. Londres: Sage.
- Bauman, Z.** (2007). *Tiempos líquidos*. Barcelona: Tusquets.
- Beck, U.** (1998). *¿Qué es la globalización?* Barcelona: Paidós.
- Beck, U.** (1998). *Hacia una nueva modernidad*. Barcelona: Paidós.
- Castells, M.** (1997). *La era de la información*. Vol. 1: *La sociedad red*. Madrid: Alianza Editorial.
- Castells, M.** (1998). *La era de la información*. Vol. 2: *El poder de la identidad* (cap. 1 i 2). Madrid: Alianza Editorial.
- Castells, M.** (2000, 1r. semestre). "Globalización, sociedad y política en la era de la información". *Bitácora* (núm. 4, pàg. 42-53).
- Cyranek, G.** (2005). "Hacia las sociedades del conocimiento". Unesco.
- Giddens, A.** (2000). *Un mundo desbocado: los efectos de la globalización en nuestras vidas*. Madrid: Taurus.
- Goldblatt, D.** (1997). "Liberal democracy and the globalization of environmental risks". A: A. McGrew (ed.). *The Transformation of Democracy? Globalization and Territorial Democracy*. Cambridge: Polity Press.
- Guillén, M. F.** (2001). *The Limits of Convergence*. Princeton: Princeton University Press.
- Harvey, D.** (1989). *The Condition of Postmodernity*. Oxford: Blackwell.
- Held, D.** (1997). *La democracia y el orden global. Del estado moderno al gobierno cosmopolita*. Barcelona: Paidós.
- Held, D.; McGrew, A.; Goldblatt, D.; Perraton, J.** (1999). *Global Transformations: Politics, Economics and Culture*. Ann Arbor: Polity Press.
- Inglehart, R.** (1998). *Modernización y postmodernización. El cambio cultural, económico y político en 43 sociedades*. Madrid: CIS.
- Krüger, K.** (2006, octubre). "El concepto de sociedad del conocimiento". *Revista Bibliográfica de Geografía y Ciencias Sociales* (vol. 11, núm. 683). Barcelona: Universitat de Barcelona.
- Kumar, K.** (1995). *From Post-Industrial to Post-Modern Society: New Theories of the Contemporary World*. Oxford: Blackwell.
- Kymlicka, W.** (2000). *Politics in the Vernacular. Nationalism, Multiculturalism and Citizenship*. Oxford: Oxford University Press.
- Lash, S.; Urry, J.** (1987). *The End of Organized Capitalism*. Cambridge: Polity Press.
- Macau, R.** (2004). "La base tecnológica de la sociedad del conocimiento". A: I. Tubella; J. Vilaseca (coord.). *Sociedad del conocimiento*. Barcelona: Fundació per a la Universitat Oberta de Catalunya.
- Noya, J.; Rodríguez, B.** (2010). *Teorías sociológicas de la globalización* (cap. 2). Madrid: Tecnos.
- Sassen, S.** (2007). "Una sociología de la globalización". *Análisis Político* (núm. 61). *Dossier: poder y sociedad global*.
- Tello, E.** (2007). "Las tecnologías de la información y comunicaciones (TIC) y la brecha digital. Su impacto en la sociedad de México". *Revista de Universidad y Sociedad del Conocimiento* (vol. 4, núm. 2).

